

„БОБАТА“ – ЕДИН РЕЛИГИОЗЕН ФЕНОМЕН ПРИ ЦИГАНИТЕ/РОМИТЕ

Евгения Иванова, Велчо Кръстев

От древни времена Балканите са активна зона за контакти между народи, култури, религии. Вековните напластявания, от една страна разнородни и полигенетични, от друга съхранили редица устойчиви белези, са предпоставка за етнокултурни взаимодействия. В България, като част от тази зона, в продължение на столетия се развиват процесите на взаимовръзки между населяващите я етнически общности. След IX в. в тези взаимоотношения се вметват и циганите. Пребродили многобройни територии, контактували с различни етноси, култури и религии те заимстват много елементи от тях, но запазват и нещо свое, характерно, типично.

Циганите/ромите, населяващи българските земи през последните три столетия, по религиозен признак се делят на две – *дасикане рома* (християни или по-известни като “български” цигани) и *хорохане/хорахане* рома (мюсюлмани или “турски” цигани) (Марушиакова, Попов 1993, 110–112, 162). Обект на нашето внимание е второто подразделение, което от своя страна се дели на три подгрупи – цигани мюсюлмани, говорещи цигански език; цигани мюсюлмани, говорещи турски език (хорохая) и турски цигани християни, говорещи цигански език, съхранили спомена за някогашната си религия (фичери, дали, футаджии и др.) (Иванова, Кръстев 2006, 18, 184–186). Не всички са запазили същността на исляма като своя религия, но в различна степен се придържат към постулатите му. Практикуват редица мюсюлмански обреди и обичаи като отделни елементи от тях са циганизирани, но в същото време имат и специфични компоненти. Почитането на дух, познат като боба/буба/баба е един такъв религиозен феномен. Той не е известен сред всички ромски групи и във всяко населено място. В Старозагорски регион при теренна работа засега е регистриран в Стара Загора, Чирпан, с. Петрово и с. Ново село.

Наименованието “баба” и различните му диалектни варианти, произлиза от турската дума “baba” – баща и се влага нужната доза почи-

тание. В Стара Загора и Ново село духът е само “боба”/ “баба”, но в с. Петрово го наричат “дядо боба” (РИМ, 123), а в Чирпан е “гъом или дъом баба” (Пампоров 2006, 316–317). Думите се употребяват като равностойни, без да се търси и да може да се обясни някаква разлика.

Като всяко едно демонично същество и появата на “бобата” е свързана с мистичен елемент. Той няма определен образ, обикновено е в мъжки род. Малко са тези, които са го виждали. „Той, “бобата”, е като нас. Видях го в автобуса, когато отивахме на работа – беше с потури, възрастен, с дълга бяла брада... Всички цигани разбраха, че е при нас. Когато кондукторката взе да раздава билетите, се обърнах – нямаше го. Когато и да питаши, никой няма да ти каже, че съм излъгал, откраднал, нямам лоши помисли – затова го видях (м., 73 г.). Възрастният мъж се счита за щастлив, че е видял “бобата”.

В повечето случаи обаче духът излиза нощем (Пампоров 2006, 317–318). Бабата на възрастна респондентка от с. Петрово, в чиито двор се е намирала къщичката на “бобата”, ѝ е разказвала: “Дядо Боба” никой не го е виждал. Лятно време, когато вършеехме зърното, през нощта двамата с дядо ти лягахме на хармана (той се намира при “бобата”), за да пазим зърното от крадци. Случвало се нощно време дядо ти да ми каже: ”Едно нещо иде, иде, тук е, завий се през главата (с парцалената черга, която ползват за спане – б.м.), минава едно нещо такова през нас, не тежи, но една вечер мяука като котка, на другата вечер блее като агънце. Има нещо”. Днес възрастната жена разказва с усмивка за това, но като малка е вярвала, че наистина има такъв дух (ж., 72 г.).

За “бобата” се говори с голяма доза страхопочитание. „...Когато влязох вътре и запалих свещта си намислих едно желание. Нещо ме накара да се обърна надясно – значи туй което си помислих ще стане...” (м., 50 г.). Неговата поява и изчезване се разбира от специфичното движение на въздуха ”изви се вятър, буря, почувства се. Когато се появи бързо се почувства, бързо започва да помага” (ж., 77 г.).

„Бобата” се явява на място, където сам пожелае (в Стара Загора в ромския квартал “Лозенец” първо се настанява в една къща, а след време преминава в друга; в ромската махала на Чирпан феноменът е засечен на пет места; на едно място край с. Ново село и в с. Петрово). На около 200 м северно от с. Ново село, Старозагорско е имало теке (по-вероятно става дума не за турско теке – манастир и тюрбе – гробница, а за циганска

къщичка на “боба”), където според преданието е погребан овчар. Хората говорят, че от време на време през нощта от там излиза дух/призрак и отива за вода на Аладжака – голям извор южно от селото. В това време се чува звук от барабан (Делирадев 1953, 283). Разказите на ромите допълват: “Един овчар, който искал да напои овцете си, видял целият басейн (изворът е хиперболизиран до размерите на басейн) осветен от кандила и “бобата” вътре се къпе. Когато овцете приближили водата, огньовете изгаснали и “бобата” дал да се напоят животните. След това пак светнали” (м., 73 г.). Тук липсва описание на духа, но от разказа проличава, че е с човешки образ. В единичен случай го намираме на място, свързано с проливане на кръв (напр. в Петрово). Преданието разказва, че някога тук един голям турчин, пехливанин, се бори с бик. Бикът го намушква и убива. “На това място имало само кръв, няма кости, турчинът не е погребан тук” (ж., 72 г.).

За да реализират почитта си към духа, ромите построяват на мястото, което той обитава, специална къщичка. В най-общ вид тя наподобява опростено копие на турското тюрбе. Обикновено е кирпичена, покривът е покрит с прости керемиди, подът вътре е от трамбувана пръст, седно малко прозорче и проста дървена врата (Чирпан, Петрово, Ново село). Вътре в стаичката е поставен дървен ковчег (в с. Петрово е бил като двустрешен покрив), камък или сандък с пясък, където да се закрепят запалените свещи, а в по-ново време и метален свещник. На земята се постилат хасъри и се поставят донесени от посетителите малки, отначало само зелени*, а по-късно и пъстри, възглавнички. В Петрово десетилетия къщичката на “бобата” е на селския герен. Около средата на 30-те год. на XX век с част от герена е оземлен местен жител, българин, и къщичката попада в неговия двор (ж., 72 г.). В Стара Загора за “бобата” освобождават и подреждат отделна стая в къщата, където се появява. Когато си замине, стаята се връща към ежедневието на дома (ж., 77 г.). Подобен вариант на видимото култово пространство се среща и в ромския кв. “Столипиново” и в Шекер махала, Пловдив (Денова 2004, 132). Близо до всички посочени места има и вода (кладенец – Петрово, извор – Ново село, чешми в градските къщи).

Култът към “бобата” притежава редица двойствени белези, но в същото време може да се приеме като вариантна форма на алианското

* Зеленият цвят е свещен за мюсюлманите.

почитане на мюсюлмански светци. Разликата е, че къщичката на “бобата” не се изгражда на сакрално място, свързано с мит за загинал предшественик, както е при тюрбетата. Единствено тази в с. Петрово е обвързана с конкретен смъртен акт, но загиналият там е простосмъртен.

Общоприетият образ на “бобата” е натоварен с положителна семантика и така трябва да се отнасят към него. Благоклонен е към всеки, който го уважава. Вярващите в силата му винаги, независимо от вероизповеданието си, могат да отидат при него (напр. възрастни жени християнки от с. Петрово и Ново село също често го посещават).

“Джаса кай бабата” (“Да отидем на бабата”). За целта трябва да извърши определена предварителна подготовка – „... човекът три дни трябва да не е имал лоши помисли, да не е псувал, да не се е събирал с жена” (м., 73 г.). Важен елемент е и хигиената – домът му трябва да е почистен, човекът – изкъпан. Само така може да посети “бобата” (ритуалното измиване “абдес”, задължително при алианите (Граматинова 1998: 426-432) не се практикува при влизане при “бобата”). Най-често “бобата” се посещава когато има болен човек в дома. В къщичката се влиза и излиза само с лице напред, пали се свещ и се закрепя върху камъка, в сандъчето или направо на земята, оставят се обречените дарове (задължително 2 м зелен плат, но много често и пъстра басма, пари “Кой колкото обича”). От къщичката нищо не се изнася, тъй като лошо ще сполети човека: “Една жена взела синьо мънисто от “бобата” и го сложила на детето си – още на другия ден то посиняло. Всички жени се завайкали и й казали да отиде и да го върне... От там не се взема, там се носи.” (м., 73 г.)

В случай, че е обречено животно за здраве (“совралък”), то може да бъде заколено и пред вратата на къщичката. Там потича малко кръв, като по този начин се принася в жертва. След това се носи в къщи, там се готви, канят се хора и се гостят с курбана.

Всички вярващи в съществуването на “бобата” считат, че той закриля дома, в който се настанява. Не причинява зло на стопаните, помага им със съвети “Той е дух, добър дух. Много помага” (ж., 77 г.). Те също се грижат за него. За разлика от алианските тюрбета, където тези функции изпълнява възрастен мъж, тук грижата има жена – младо, неженено момиче (Чирпан, Петрово). Тя поддържа добра хигиена “Вътре е чисто, много чисто”, варосва стените, замазва пода с кал и говежди лайна (характерна за ония години замазка за подовите от трамбувана пръст в

селските къщи). Не е задължително да бъде от ромския етнос – в с. Петрово доста години това прави българка. След като става семейна, функциите ѝ се поемат от ромска жена (ж., 72 г.). За текето в Ново село грижи полага възрастна ромска жена, която никога не е боледувала. Битува поверие, че текето предпазва хората от болести и лоши неща. Много тежко преживява унищожаването му (м., 73 г.).

Така описан “бобата” приема пазителска функция и се доближава до образа на змея-стопанин на къщата в българската митология. В някои райони се вярва, че той живее в езеро (извор), който редовно се почитва. Къпането на хора там се приема като здравна предпазна практика. Другаде змеят се настанява в дърво вън или вътре в селото. Това дърво никой не бива да сече, защото ще го сполети беда. По различно време му се принася курбан (Мицева 1994, 13–14, 55, 118).

Трудно е да се открият назад във времето корените на този дух, но вярата съществува и днес. Попитани от кога го знаят, повечето респонденти (на възраст 60–80 години) отговарят: “Ами, така го знам”. Единствено в Петрово бе посочена сравнително по-точна датировка за къщичката на “бобата” – тя е там от последните десетилетия на XIX век. Конкретни са годините, които определят крайната дата на практикуването на култа. В периода от средата на 50-те до средата на 70-те год. на XX век е предприето масовото им разрушаване. Всички казват, че това става по нареждане на партийния секретар или кмета. И това е обяснимо, имайки предвид водената политика на властващата БКП за атеистично възпитание, от една страна, а от друга – засиленият процес на насилствена културна асимилация на етноса. Във всяко от населените места разрушаването на “бобата” е свързано със страх от проклятие, последващо наказание на виновника и родата му, масово недоволство сред ромите от неправомерния, според техните разбирания акт. В Чирпан и с. Петрово, въпреки нареждането на партийния секретар, никой не иска да събори къщичката. В Чирпан в началото на 70-те год. това извършват милиционери, в резултат на което местният им отговорник получава инсулт и въпреки потърсената помощ от ходжа едната му ръка остава парализирана (Пампоров 2006: 320). В Петрово в средата на 50-те год. неприятната задача извършва синът на стопанина – след няколко месеца тежко се разболява жена му. В кратък период от време болести и смърт сполетяват и други членове на голямото семейство, живещо в района на

“бобата” “Някак си станало едно нещо, сякаш нещо ги секяса***” (ж., 72 г.). Подобна е и съдбата на човека, който по нареждане на кмета, запалва и събаря текето в Ново село. 40 дена след този акт изгаря новопостроената му къща (м., 73 г.).

В тези случаи, а и в подобни, познати в други райони на страната (с. Йоаким Груево, с. Костиево, с. Болярци, Пловдивско – Пампоров 2006, 320), поведението на “бобата” е като това на таласъма – действа само в определен периметър. А историите, свързани с разрушаване на къщичките, повтарят в близък план последствията от нарушаване на свещено за алианите място.

“Хорохане” рома от Старозагорско изразяват почитта си към “бобата” и по време на “циганските сборове” (Иванова 2000, 59). Те се провеждат до средата на 70-те год. на XX век и след това са забранени от властта. Календарно разположени във времето са: на 22 март в с. Петрово – наричат го “Стенгерлисте” (по турското име на селото) и на 24 май край с. Ново село – “Ново галв” (Иванова, Кръстев 2004, 25). “Голям народ се събира. Идваха всички” (ж., 77 г.) Предварителната подготовка включва ходене на баня – цялото семейство трябва да бъде чисто. Пристигат сутрин рано, палят свещи в “бобата”, всеки дал обет “совралък” за здраве, коли животно. Ястията се приготвят в големи казани, готви се с ориз. Трапезата се нарежда на земята – курбан, пилаф, червен шербет се слагат върху месали и всички заедно ядат, пият и се веселят. Който мине, бива канен: “Ела да ти сипя един курбан”. За веселбата голяма роля играе и живата музика. Идва “...де що има циганин музикант. Нашите цигани искат да им е хубаво” (м., 50 г.). Често се организират и борби на пехливани. Всяка година на “Стенгерлисте” пристига голямата Джаферова фамилия от с. Загоре (славят се като много богати роми). Джаферца, майката – едра жена, с ярко изразено самочувствие, много обича да прави майтапи – приканва мъже от фамилията да се борят с нея. Изразявайки почитта си, те се оставят да бъдат победени, пада голям смях. За жителите на с. Петрово мартенският ден е повод за приемане на свои гости – българи, дошли от други населени места да гледат циганския сбор “Беше празник за селото”. До тъмни зори всички пеят, играят хора, кючеци, веселят се, “дигат дандания до

*** Секяса – разболява се, “строшава” си здравето – така го обяснява респондентката.

бога” (ж. 73 г.). На сбора в Ново село ходят най-вече ромите, българи и турци – повече от уважение.

Като “боба” ромите усвояват и други култови места, свързани с мюсюлманската религия – това са тюрбетата, по-известни сред населението като текета. Мястото често е почитано и от българи, и от турци – типичен пример на проява на религиозен синкретизъм. Ден преди Гергьовден, на 5 май, става голям събор в с. Богомилово. Ромите казват, че ходят на “Текията”. Мястото е старо турско тюрбе/ теке, разположено почти в центъра на селото, в съседство с чешма. Тук също всеки, който има обречено принасял курбан, целият ден преминава с танци, песни, веселие, почерпки (м., 50 г.).

Особено характерно синкретично място е светилището на връх Св. Илия край с. Графитово, Новозагорско. В съседство има и извор, водата на който се счита за свещена. Там още през XIV в. е построен ислямски молитвен дом “Тикята”, където са погребани мощите мюсюлманския светец, принадлежал към ордена на бекташите, Кадемли Баба Султан (Миков 1999, 25). Българите неправилно вярват, че в този гроб са погребани мощите на св. Илия (Алия) (Детев 1950, 94–96). На 2 август допреди 30–40 години тук се събират множество хора от близки и далечни села, преспиват край извора, къпят се и пият вода, колят курбан, палят свещи и принасят дарове на светеца. Навсякъде по околните храсти са навързвани конци и парцалчета – широко разпространено поверие, че по този начин болестта остава там. И тъй като Кадемли баба приживе бил овчар, на 6 май мюсюлманите дервиши идвали да принесат курбан на светеца. С годините към тях се присъединяват и “хорохане” рома от околните села. “...Идо наши дни циганите мюсюлмани на Гергьовден колят агнета на Текето и провеждат празнични обреди” (РИМ 124, 3–4).

След масовото си заселване в с. Хан Аспарух през 50-те год на XX век, местните роми (хорохая) започват да почитат селското теке (до началото на XX век тук преобладава турският етнос и тюрбето е останало от онези години). Къщичката е разположена с югоизточния край на селото, край реката. Ромите я посещават по разни поводи и по различно време, най-често за здраве, носят дарове, колят курбани. Свещите се палят на камък, поставен от източната страна на къщичката (единствено той е запазен до днес – мраморна колона с арабски надпис и най-отгоре завършва с чалма). Тук не е регистриран “цигански сбор” на определена дата (ж., 72 г.).

Подобен пример може да се даде и с усвояване на текето на Осман баба (разположено на 15 км от Хасково). Кяние и Максим, роми от кв. Столипиново в Пловдив, са редовни посетители и водачи на ромски групи. Тук обаче при навлизане в сакралното пространство на алианите те налагат промени на ритуала, името на свещения персонаж, времето на празненството (Карамихова, Люис 1998, 100–101).

При религиозния феномен “боба”, обредите и ритуалите, свързани с неговото почитане, запазват в голяма степен специфични за ромите елементи. В същото време той е част от процесите на синкретизъм в мирогледа и обредната им практика.

ЛИТЕРАТУРА

Граматинова, 1998: Н. Граматинова. Житието на Демир Баба и създаването на ръкописи от мюсюлманите от хетеродоксните течения на исляма в Североизточна България. – В: Мюсюлманската култура по българските земи. Т. II. София, 1998, 400–432.

Делирадев, П. 1953: П. Делирадев. Принос към историческата география на Тракия. Т. I. София, 1953.

Денова, 2004: С. Денова. Култът към Гьом Баба в Пловдив. – В: Известия на регионален исторически музей Русе. Т. VIII. Градът. Русе, 2004, 132–136.

Детев, 1950: П. Детев. Старините на рида Св. Илия. – В: Известия на народния музей Бургас. Т. I. Бургас, 1950, 67–96.

Иванова, 2000: Е. Иванова. Структура и бит на етнорелигиозните общности в Старозагорско от Освобождението до края на 40-те год. на XX век. – Българска етнология, 2, 2000, 54–59.

Иванова, Кръстев, 2004: Е. И. Иванова, В. Кръстев. Цигански занаяти. Каталог. Стара Загора, 2004.

Иванова, Кръстев, 2006: Е. И. Иванова, В. Кръстев. По дългия път... Живот с другите. История, етносоциална структура, бит и култура на циганите от Старозагорски регион. Стара Загора, 2006.

Карамихова, Люис, 1998: М. Карамихова, С. Люис. Поклонничеството и дарът като инструменти за усвояване на култовото пространство (изследване на текето на Осман баба). – В: Дарове и съкровища. Духовна приемственост на Балканите. Благоевград, 1998, 96–102.

Марушиакова, Попов, 1993: Е. Марушиакова, В. Попов. Циганите в България. София, 1993.

Миков, 1999: Л. Миков Тюрбето (гробницата) на Кадемли баба край с.Графитово, Новозагорско. – Минало, 3, 1999, 25–30.

Мицева, 1994: Е. Мицева. Невидими нощни гости. София, 1994.

Пампоров, 2006: Ал. Пампоров. Ромското ежедневие в България. София, 2006.

РИМ 124: Регионален исторически музей-Стара Загора 5Сз-НА-124

РИМ 123: Регионален исторически музей-Стара Загора 5Сз-НА-123

Респонденти

Анка Стоянова Колева, с. Хан Аспарухово, р. 1947 г., 7 кл.

Иво Крачолов Иванов, Стара Загора, р. 1933 г., висше обр.

Кирил Ив. Карабайраков, Стара Загора, р. 1957 г., 7 кл.

Марийка Станчева Карабайракова, Стара Загора, р. 1930 г., без. обр.

Минка Иванова Петкова, с. Хан Аспарухово, р. 1934 г., средно обр.

Салие Ахмед Мустафа, Стара Загора, р. 1930 г., без обр.

Станка Иванова Петрова, с. Петрово, р. 1935 г., обр. 8 клас.

Стефан Митев Каракачанов, Стара Загора, р. 1933 г., без. обр.